

Gregor Klein

Aristide Cavallé-Coll à Paris — II.

Egy orgonaépítő élete és munkássága

Cavallé-Coll üzeme

Míg Cavallé-Coll felmenői műhelyükkel még minden alkalommal oda vonultak, ahol egy nagyobb orgonát fel kellett állítaniuk, vagy ahol jelentősebb felújítási munka elé néztek, addig Aristide Cavallé-Coll párizsi üzeme már nagy orgonaépítő vállalat volt, helyhez kötött műhelyekkel és számos alkalmazottal. [...]

A „Maison Cavallé-Coll” felvirágzásának egyik titka Aristide műszaki és művészi zsenialitása mellett az lehetett, hogy kezdetől fogva első rangú munkatársakkal vette körül magát, akik többségét saját üzemében képezte ki. Amikor 1878-ban, a Trocadéro-orgona sikere kapcsán ismét hivatalos kitüntetésben részesült, munkatársai gratuláló iratot nyújtottak át neki, melyen nem kevesebb, mint 75 aláírás volt. Feltűnő, hogy közöttük sok név az apa—fia, illetve idősebb—fiatalabb megjegyzéssel ismétlődik, ami arra utal, hogy egész családok dolgoztak a cégnél. Néhányszor az Aristide keresztnév is előfordul; ez annak a jele, hogy a tisztelt „Patron” [tkp. főnök] keresztapa is lehetett.

Külön említést érdemel Cavallé néhány munkatársa, elsősorban a Gabriel és Felix Reinburg testvérpár. Az idősebb Gabriel Aristide bátyjának, Vincentnak egyik lányát vette feleségül. [...] Mindkét Reinburg nagyszerű intonatőr volt. A számtalan általuk intonált hangszer közül a Sainte-Clotilde, a Saint-Sulpice, a Notre-Dame, Sheffield, Toulouse és Rouen orgonái Cavallé-Coll legnagyobb mesterművei közé tartoztak. [...] A cég további fontos munkatársai voltak Auguste Neuburger és Pierre Veerkamp üzemvezetők, Jean-Bernard Thiemann, aki a hangszeresek helyszíni felállításáért volt felelős, és Carloni, aki Cavallé-Collnak nemcsak személyi titkára volt, hanem az orgonák felállításának irányításában és az intonálásban is részt vett. Az üzemben munkamegosztásban asztalosok, sípkészítők, öntők, traktúrákészítők, rajzolóok és szakképzetlen munkaerők dolgoztak. Egy hangszer szerkezetét és diszpozícióját azonban maga a „Patron” határozta meg.

Amint ezt már a Saint-Denis orgonájának pályázata is mutatta, Cavallé-Coll kezdetben fölényben volt konkurenciájával szemben; hamarosan azonban komoly versenytársak tűntek föl. [...] A Daublaine & Callinet-cég 1844-ben a Saint-Eustache-templom hangszerét építette át, mely nagy feltűnést keltett (IV/69, kettős pedál). Még ugyanebben az évben Barker óvatlansága miatt

az orgona porig égett, az ennek következtében csődbe ment üzemet 1845-ben a Ducroquet-cég vásárolta meg. Barker vezetésével 1854-ben készült el a Saint-Eustache új orgonája (IV/68), melynek hatalmas orgonaháza ma is megcsodálható a templomban. Azonban elődjéhez hasonlóan ez a cég sem tudott Cavaillé-Collnak jelentősebb károkat okozni. [...]

1855-ben a Németországból származó Joseph Merklin személyében komoly, további tevékenységét végigkísérő konkurensé támadt, aki társával és apósával, Schütze-vel felvásárolta a Ducroquet-céget. Merklin hangszereit részben még jobban felszerelte a modern orgonaépítészeti vívmányaival, mint Cavaillé-Coll. Merklin —Cavaillé-Coll-lal ellentétben— mégsem volt kutató és újító. Sokkal inkább azon volt, hogy hangszereit Cavaillé-Colléhoz hasonló módon és hasonlóképp grandiózus stílusban készítse el. Orgonáinak kelendősege —vitathatatlan minőségük mellett— Merklin nyilvánosság iránti kiváló érzékének és mértékadó körökkel való kapcsolatainak volt köszönhető. Eladott orgonáinak száma a legjobb években elérte Cavaillé-Coll eredményét. Azonban Párizsban Cavaillé-Coll vitathatatlan elsőbbséget élvezett. Csupán a Saint-Eustache 1879-ben ismét átépített hangszere (IV/72) érhetett a Saint-Sulpice és a Notre-Dame Cavaillé-Coll-orgonáinak nyomába. Vidéken és külföldön Merklin —aki emellett átmenetileg a brüsszeli anyavállalatot és lyoni leányvállalatát is fenntartotta— valamivel eredményesebb volt.

Cavaillé-Coll további, kevésbé jelentős párizsi versenytársai a Stoltz Testvérek, Suret és az angliai származású Abbey műhelyei voltak, melyek azonban főként kisebb hangszereket és karorgonákat építettek. [...]

A Cavaillé-Coll-orgona típusai

Cavaillé-Coll hangszerei, mintegy 450–500 új orgona és jelentősebb átépítés, feladatuk szerint a karorgona, nagyorgona, egy templom egyetlen orgonája, koncertorgona és szalonorgona kategóriákba sorolhatók, de ez a megkülönböztetés, melyet Cavaillé-Coll műlistájában maga is követett, nem jelenti azt, hogy e csoportok hangszereinek egymástól lényegileg különbözniük kellene. Lehetséges például, hogy egy nagy karorgona változatai számát tekintve jelentősebb, mint egy falusi templom kicsiny főorgonája. Egy szalonorgonának ugyanolyan diszpozíciója lehet, mint egy karorgonának, egy koncertorgonának pedig nem kell jelentősen különböznie egy nagy templomi orgonától. Mégis, sokszor előfordulnak határozott különbségek, melyek a hangszerek funkciójával magyarázhatók.

Cavaillé-Coll hangszereinek többsége természetesen templomok számára készült. A nagyorgonák (Grandes Orgues) gyakorta korábbi hangszerek bővítései, melyeknél a legmesszebbmenőkig felhasználták a meglévő alkatrészeket. A XIX. század közepén Párizsból terjedt el az a szokás, hogy nagyobb templomokba egy második, karorgonát (Orgue de Choeur) építsenek. Ezeket az istentiszteleteken az ének bevezetésére és kísérésére használták. A hagyománynak megfelelően a nagyorgona a liturgiában csak szólisztikusan szerepelt.

Az ünnepi nagymisén (Grand' Messe) rendszerint mindkét hangszer megszólalt: a nagyorgona be- és kivonulásra és a liturgia néhány erre alkalmas pontján szólalt meg; a karorgona az ének kíséretét látta el, amely során —például az ünnepélyes vesperáson— általános szokás volt a karorgona által kísért ének és a nagyorgonán improvizált, betétszerű versetto-k váltakozása. A karorgona és a nagyorgona illetően váltakozását néhány nagyszabású kórusműben, így például Widor és Vierne miséiben is megtaláljuk.

„Grandes Orgues”

Cavaillé-Coll legtöbb orgonája ebbe a típusba tartozik. A megjelölés —amint már a fentiekben szó volt róla— nem árul el semmit a hangszer tulajdonképpeni nagyságáról, hanem csupán funkcióját jelöli; lehet az egy kápolna vagy kolostor 4 változatú apró orgonája, de a Saint-Sulpice 100 regiszteres hatalmas hangszere is. Mégis, Cavaillé-Coll saját beosztásával ellentétben, az egymanuális opuszok inkább karorgonának tekinthetők. A legkisebb, a *Grandes Orgues* elnevezésre ténylegesen számot tartó, többnyire karzati hangszereknek legalább mintegy 10 regiszterrel és két manuállal kell rendelkezniük.

Cavaillé-Coll a templomtér nagyságához képest általában meglepően alacsony regiszterszámú orgonákat készített. A hatalmas, szimfonikus Cavaillé-Coll-orgonáról szélteben elterjedt nézetek inkább a kivételekre vonatkoznak. [...] Hangszereinek túlnyomó részében két manuálon legfeljebb 26 regisztert találunk, azonban a kis regiszterszám nem téveszthet meg abban a tekintetben, hogy tulajdonképpen minden hangszere meglepő hangerővel rendelkezett. [...]

Cavaillé-Coll értett ahhoz, hogy a regiszterszámnak az egyház behatárolt anyagi lehetőségeiből adódó korlátait a megfelelő diszpozícióval, sípméretekkel és intonálással, valamint a tökéletes szélellátással és a szerkezetek nagyvonalú térbeli elhelyezésével ellensúlyozza. Adódtak olyan esetek is, mikor az orgona méreteit a régi orgonaház vagy a kicsiny karzat határolta be. Ennek legismertebb példája a roueni Saint-Ouen nagyorgonája. Bár ez Cavaillé-Coll monumentális hangszerei közé tartozik, a késő gótikus apátság, Franciaország egyik legnagyobb templomának méreteihez a Saint-Sulpice-éhoz hasonló nagyságú orgona illett volna. Cavaillé-Coll az 1630-ból való orgonaház miatt —minden rendelkezésre álló hely kihasználása ellenére— csak 64 regisztert tudott beépíteni. A hangszer mégis teljesen betölti a teret, miközben e hatalmas hangerő nem válik a hangzás szépségének kárára. Hasonló viszonyokkal találkozunk Amiens és Orléans székesegyházaiban, valamint a toulouse-i Saint-Sernin-templomban. [...] Ahol azonban az anyagiak és a rendelkezésre álló hely lehetővé tették, Cavaillé viszonylag nagy hangszereket épített, így [...] a párizsi Notre-Dame-ban s a Saint-Sulpice-ben. [...] (Megjegyzendő, hogy az orgonaépítő a Notre-Dame-ba eredetileg 64 regisztert szánt, s csak a kísérleteiben felfedezett 8, 16 és 32 lábás, szeptimig kiépített felhangsor elhelyezésének kedvéért bővítette a diszpozíciót 86 változatra.)

<i>I., Positiv (C-f''')</i>		<i>II., Grand-Orgue (C-f''')</i>		<i>II. [sic], Bombardes (C-f''')</i>	
Bourdon	16	Montre	32	Bourdon	16
Salicional	8	Montre	16	Bourdon	8
Bourdon	8	Bourdon	16	Flûte	8
Prestant	4	Montre	8	Prestant	4
Flûte	4	Bourdon	8	Nasard ou Quinte	3
Nasard ou Quinte	3	Viole	8	Doublette	2
Doublette	2	Flûte traversière harm.	8	Grand Cornet	7r.
Tierce	1 3/5	Prestant	4	Bombarde	16
Cymbale	4r.	Flûte oct. harm.	4	1 ^{ère} Tromp. de bombarde	8
Fourniture	4r.	Nasard ou Quinte	3	2 ^e Trompette harm.	8
Flûte harm.	8	Doublette	2	1 ^{er} Clairon harm.	4
Flûte oct.	4	Cornet à pavillon	8	2 ^e Clairon octaviant	4
Flageolet harm.	2	Grosse fourniture [32]	4r.		
Trompette harm.	8	Fourniture [16]	4r.		
Cor d'harmonie et Hautbois	8	Grosse cymbale	4r.		
Cromorne	8	Cymbale	4r.		
Clairon octaviant	4	1 ^{ère} Trompette harm.	8		
Tremblant		2 ^e Trompette harm.	8		
		Basson et Cor anglais	8		
		Clairon octaviant	4		
 <i>III., Récit-Écho expressif</i>		<i>Pédale (25 hang, F₁-f^o)</i>		<i>Pédales de combinaison</i>	
	<i>(C-f''')</i>				
Bourdon	8	Flûte ouverte	32 (rep. 24)	Tirasse Grand-Orgue	
Flûte harm.	8	Flûte ouverte	16 (24)	Introduction G. O.	
Flûte oct. harm.	4	Flûte ouverte	8 (12)	Introduction Bombarde	
Quinte	3	Gros Nasard ou		Copula Positif/G. O.	
Octavin harm.	2	Quinte	6 (8)	Copula Récit/G. O.	
Trompette harm.	8	Flûte ouverte	4 (6)	Octaves graves G. O.	
Voix humaine harm.	8	Bombard	16 (24)	Anches Positif basses	
Clairon harm.	4	Basse-Contre	16 (24)	Anches Positif dessus	
		1 ^{ère} Trompette	8 (12)	Expression Récit	
		2 ^e Trompette	8 (12)		
		Basson	8 (12)		
		1 ^{er} clairon	4 (6)		
		2 ^e clairon	4 (6)		

1. ábra. A Saint-Denis-bazilika orgonájának hangképe (1833–41, III+P/69).

A nyugati karzatra került új hangszer játszószekekrénnyel és pedál-ravelement-nal épült meg; ide készültek az első átfújó regiszterek, az első barkerszerkezet, az első szálláda kettős szelepszekrénnel (a pozitív számára).

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy Cavaillé-Coll [...] karzati orgonaként többségükben kétmanuális, 10–26 regiszteres hangszereket készített. A korai időszak viszonylag sok hárommanuális orgonáját a francia klasszika még uralkodó diszponálási szokásai magyarázzák, melyre a pozitív és a főmű számos felhang-regisztere és mixtúrája, valamint a csak diszkantmanuálként kiépített *Récit* volt jellemző. Ezért e hangszerek regiszterszáma nem vethető össze minden további megfontolás nélkül a későbbi orgonákéval. Később is készültek kisebb, látszólag hárommanuális hangszerek, melyek első manuálja azonban csak a másik kettő kopulamanuáljaként szolgált. [...] Sőt, a legtöbb négymanuális orgonán is csak három teljesen kiépített művet találunk. A párizsi Madeleine-templomé kivételével valamennyi négymanuális templomi hangszer korábbi orgonák átépítéseként készült el. Az általában aránytalanul nagy főművet — a szükséges szélháda- és szelepnagyság, valamint az ezekkel összefüggő megfelelő szélellátás és könnyű billentés érdekében — a klasszikus hagyománynak megfelelően két kopulázható billentyűzetre osztották szét. A második főmanuálon, melyet bombardmúnek neveztek, rendszerint a nagy széligenyű manuálbombard regiszter helyezkedett el, emellett alkalmanként egy teljes [16, 8 és 4 lábas] nyelvkart, egy kornettet és néhány átfújó regisztert találunk. Cavaillé-Coll a Saint-Denis-ben és a Madeleinben folytatta ezt a tradíciót, azonban az előbbi helyen az először beépített barkerszerkezet miatt önálló bombardmanuál helyett csupán annak főműkopuláját készítette el. (1. ábra) Klasszikus bombardmű található még többek között a Saint-Omer-, a roueni Saint-Ouen- és a Saint-Sulpice-templomokban, utóbbiban Grand Choeur néven. (2. ábra) E hangszerekben Cavaillé-Coll átvette a Grand Orgue már meglévő kettéosztottságát. Sajátos megoldással találkozunk a párizsi Notre-Dame-ban, ahol — ezen egyetlen alkalommal — Cavaillé-Coll öt önálló manuált épített.

A 20 regiszteresnél kisebb hangszerek pedálján rendszerint csak néhány transzmittált manuálregiszter volt található (még ennél is kisebb orgonákhoz csupán függesztett pedál készült), a 24 változatúnál nagyobb hangszerekben azonban már többnyire 4 önálló pedálregiszter volt. (4. és 5. ábra) Cavaillé-Coll egész pályájára jellemző, hogy a pedált gyakorta igen szűkösen diszponálta. Így például az elbeufi Saint-Jean-templom orgonájának 40 regisztere között csak öt pedálváltozat található, a 100 regiszteres Saint-Sulpice-orgonában pedig tizenkettő. Átépítések esetében —ilyenek az említett hangszerek is— ez a korábbi hangszerből átvett, de tetszés szerint nem bővíthető pedálláddal és a régi orgonaházak szűkösségével magyarázható. A klasszikus francia orgonában a pedál nem volt teljes értékű mű, hanem lényegét tekintve egy további szólóklaviatúra. Ezért rendszerint csak néhány 8 és 4 lábas regisztert találunk rajta — csak a későklasszikában jelenik meg egy többsoros, gyakorta a kontra F₁-ig (24') kiépített nyelvkar. (Vö.: 1. ábra) Cavaillé mélyen gyökerezett ebben a hagyományban, melyet még utolsó hangszereiben is észlelhetünk (Azcoitia, Sta. María, 1898, a három manuálon 34, a pedálon mindössze 6 regiszter). Cavaillé-Coll legnagyobb pedálműveit Nancy székesegyházában (61/15) és a párizsi Notre-Dame-ban (86/16) találjuk. A pedálbillentyűzet nagysága a Notre-Dame-

de-Lorette 21 hangja (melyből csak 18 hangon, C–f^o-ig voltak ajakregiszterek megszólaltathatók, a maradék három hang A₁–H₁-ig egy kis „ravalement” volt a nyelvek számára) és a de l’Espée báró biarritz-i kastélyában 1898-ban felállított hangszer 32 hangja között változik. Kezdetben a 25 (C–c¹) pedálbillentyű volt szokásos, később a terjedelem 27 (C–d¹), majd 1870-től 30 hangra (C–f¹) nőtt. Körülbelül ugyanekkor bővült a manuál hangterjedelme is a kezdeti 54 billentyűről (C–f³) 56 billentyűre (C–g³) — de egyes esetekben öt oktávós, 61 hangos (C–c⁴) klaviatúrákkal is találkozunk.

Cavaillé-Collnak a hátpozitívhoz való viszonya változó. A Cavaillék a klasszikus hagyományt követve a Notre-Dame-de-Lorette orgonájába még egy nagy hátpozitívot építettek [...]. A Saint-Denis-ben a „hátpozitív” már a nagyorgona-ház aljába, a játszószekrény két oldalára került.

Később —az 1857-ben Luçonban felállított hangszer kivételével— a Cavaillé-műhely új orgonáiba nem készült ténylegesen szóló hátpozitív, azonban az átépítések során a már meglévő hátpozitívot többnyire megtartották (például Saint-Omer, Caen Saint-Etienne és Rouen Saint-Ouen templomaiban). Más esetekben Cavaillé-Coll a szabadon álló játszósasztalt a hátpozitív helyére állította, annak sípjai pedig a nagyorgona-házba kerültek. Így történt például a Notre-Dame-ban és a Saint-Sulpice-ben — az utóbbi helyen azonban a játékasztalt a pozitív meghagyott homlokzata takarja.

Cavaillé-Coll munkássága során a pozitív mű szerepének jelentős változása tapasztalható. Míg az korábban a klasszikus tradíciónak megfelelően az aránytalanul nagy fémű kisebb hasonmása volt (a többi, kis regiszterszámú és csak a diszkantban kiépített manuálnak csupán szóló- és echo-szerep jutott), később rovasára a redőnyözhető *Récit* egyre inkább előtérbe került. Bár kezdetben a nagyobb hangszerek *Récit*-je is csak főként echo-jellegű diszkantmanuálként készült el —csupán a Saint-Denis hangszerében teljes e billentyűzet terjedelme— a kétmanuális orgonákban már kezdettől fogva a féművel egyenrangú a redőnyözhető *Récit*. [...] Mindenesetre a redőnymű manuálja még ekkor is csak a diszkanttra (37 vagy 42 hangra) korlátozódik. Az akkori orgonairodalom —és természetesen még inkább az improvizációs gyakorlat— nem igényelt ennél több lehetőséget.

Hosszú ideig, legalább három évtizeden át, a nagyobb kétmanuális hangszerekben ekként tehát a *Grand Orgue* a legjelentősebb mű. [...] A kis kétmanuális orgonák diszpozícióiban azonban már a 60-as években megfigyelhető a *Récit expressif* túlsúlya — ide kerülnek az itt jobban kihasználható nyelv- és kisebb lábszámú ajakregiszterek. (Vö.: 5. ábra) [...] Végül a nagyobb kétmanuális hangszereken is a *Récit* kerül túlsúlyba [...]. Amellett, hogy Cavaillé-Coll valamennyi orgonájának hangzása nagyszerűen illeszkedik a befogadó tér akusztikájába, a mester minden alkalommal kereste az egyensúlyt a pompázatos és sokoldalú, hatalmas redőnymű és a minél kisebb redőny szekrény között, melynek dinamikai előnyeit már régóta ismerte.

A három- és többmanuális hangszerek esetében hasonló fejlődés figyelhető meg. Ez egyben a koraromantikus-romantikus orgonától a szimfonikus orgonához való átmenetet is jelzi. A fejlődés kezdete már a korai 50-es években

mutatkozik: elsőként a Saint-Omer-székesegyház orgonájának redőnyműve készül el 16 lábas ajak- és nyelvregiszterekkel, így az hangzásában nem marad el a pozitívtól. (2. ábra) Hasonló a helyzet Nancy katedrálisának 1861-ben felavatott hangszerében. A Saint-Sulpice-templomban pedig az orgonaszekrény felett elhelyezett *Récit expressif* tulajdonképpen az egész orgona hangzásának magját adja. (Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy e mű sípanyagának tetemes részét Clicquot előző orgonájának hátpozitívjából helyezte át Cavallé-Coll.) A közepes nagyságú hangszerekben a szimfonikus *Récit* fejlődése ennek ellenére nem volt egyenletes. [...]

<i>I., Positif (C-f'')</i>		<i>II., Grand-Orgue (C-f'')</i>		<i>III., Bombarde (C-f'')</i>	
Montre	8	Montre	16	Flûte harm.	8
Bourdon	8	Bourdon	16	Octave	4
Salicional	8	Gambe	16	Doublette	2
Prestant	4	Montre	8	Fourniture	5r.
Flûte douce	4	Bourdon	8	Cymbale	4r.
Dulciane	4	Viole de Gambe	8	<i>Bombarde</i>	16
Nasard	2 ² / ₃	Prestant	4	<i>Trompette</i>	8
Doublette	2	Flûte oct.	4	<i>Basson et Hautbois</i>	8
Plein jeu	5r.	Grand Cornet	5r.	<i>Clairon</i>	4
Cornet	5r.				
<i>Trompette</i>	8				
<i>Cromorne</i>	8				
<i>Clairon</i>	4				
 <i>IV., Récit expressif (C-f'')</i>		<i>Pédale (C-d')</i>		<i>Pédales de combinaison</i>	
Bourdon	16	Flûte	16	Tirasse Grand-Orgue	
Flûte harm.	8	Flûte	8	Appel Cornet G. O.	
Viole de Gambe	8	Flûte	4	Copula Récit/G. O.	
Voix céleste	8	<i>Bombarde</i>	16	Copula Bombarde/G. O.	
Flûte oct.	4	<i>Trompette</i>	8	Copula Positif/G. O.	
Viole	4	<i>Clairon</i>	4	Octaves graves G. O.	
Octavin	2			Octaves graves Récit/G. O.	
<i>Bombarde</i>	16			Anches Pédale	
<i>Trompette</i>	8			Anches Bombarde	
<i>Basson et Hautbois</i>	8			Anches Récit	
<i>Voix humaine</i>	8			Trémolo Récit	
<i>Clairon</i>	4			Expression Récit	
				Effet d'Orange	

A Saint-Omer után felállított nagy hangszerek azonban szinte kivétel nélkül a hatalmas, 16 lábasokkal is ellátott szimfonikus *Récit*-vel készültek el. A Notre-Dame és a Saint-Sulpice orgonái mellett ilyenek a már említett caeni és roueni hangszerek is, melyek átépítése során a hagyományos hátpozitív is helyet kapott a szimfonikus koncepcióban. Hasonló történt az orléans-i, nancy-i székes-egyházakban és a toulouse-i Saint-Sernin-kegytemplomban is.

Feltűnő, hogy miközben a regiszterszámát tekintve domináló pozitív lassan egyensúlyba került a *Récit*-vel, a főmű diszpozíciójában változás alig tapasztalható. A *Positif* és a *Récit* új egyensúlya abban is megmutatkozott, hogy körülbelül 1870-től Cavaillé-Coll —főként teljesen új hangszereiben— gyakorta a pozitívot is redőnysekrénybe tette. [...] A két mű jellegének közelítése olykor odáig vezetett, hogy a pozitívon a *Récit* jellegzetes regiszterei (Voix céleste, Voix humaine, fuvolakar) —vagy a *Récit*-n a pozitívéi— tűntek fel.

„Orgues de Choeur”

A XIX. század második harmadától vált szokássá, hogy az oltár közelében liturgikus használatra egy kis orgonát állítsanak fel, amely —a korábban használatos ódivatú fúvósok, a serpent és az ophikleid helyett— a népének és a kántor (a „maîtrise”) énekének bevezetéséhez és kíséréséhez szolgált. A nagyorgonának általában nem az ének kísérete volt a feladata; a karzatok mérete, a billentyűzeteknek és a regisztratúrának a nagyorgonaház és a hátpozitív közötti elrendezése sem több énekes karzati elhelyezését, sem az orgonista és a templomhajóban lévő énekesek közötti kapcsolattartást nem tette lehetővé. Bizonyos esetekben azonban az oldalra helyezett játszóasztal biztosította a kórus szereplését a nyugati karzaton.

Cavaillé első karorgonáit 1842-ben a párizsi Madeleine- (II/12) és a Szent Rókus-templomban (II/15) állította fel (hasonlókat korábban már az Abbey-cég is épített). A Cavaillé-Coll-üzem fennállásának jó hat évtizede alatt több mint 300, tizenöt regiszteresnél kisebb orgonát készített. A számos kisméretű „Grandes Orgues” mellett ezek között mintegy 100 karorgona és körülbelül 80, a tengerentúlra szállított hangszer is szerepel, mely utóbbiak lényegében nem különböznek a karorgona-típusoktól. 1860 után Cavaillé ilyen típusú kis hangszereket szinte sorozatszerűen gyártott. [...]

A karorgonák közös vonása, hogy nincs önálló pedáljuk. Csak ritkán található rajtuk néhány változat, például egy Soubasse 16'. Mivel ezek a hangszerek nem az orgonairodalom játzsására készültek, a pedálbillentyűzet hangterjedelme is gyakorta igen szűk volt. Kezdetben nem érte el a 20 billentyűt sem (mint például a Szent Rókus-templomban), csak később vált szokássá a 20 hangos klaviatúra készítése. Olykor azonban 30 hangos billentyűzettel is készülhettek.

1860 után a diszpozíciók egységesítése figyelhető meg. Az orgonaszekrények és díszítésük is néhány, újra- és újra elkészített típusba sorolhatók, amelyek az említett sorozatgyártást jelzik.

Éppen a karorgonák hangképei mutatják, hogy Cavaille a regiszterszámot nem a hangerő rovására csökkentette. Még tele templomban is érvényesült akár a legkisebb karorgona hangja is. A vanves-i orgona például a főmű legfontosabb regisztereit tartalmazza; csupán a kétlábas és aliquot változatok hiányoznak, hogy helyet adhassanak a nagyobb átütőerejű trombitának. (3. ábra)

Érdekesség, hogy a regiszterek basszusa és diszkantja önállóan kapcsolható, amely a néhány változat szélesebb körű kihasználását teszi lehetővé. A nagyságban következő, hat és fél regiszteres hangszeren már csak két osztott csúszkájú változatot találunk. (4. ábra) [...] A legtöbb karorgona az orgonaháztól külön álló játszóasztallal készült. Bár ezzel hosszabb és összetettebb lett a traktúra, azonban az orgonista jól láthatta az énekest és a karnagyot.

A széria hangszereket Cavaille katalógusból kinnálhatta: az 1889-ben megjelent opuszlistában a különféle karorgona-típusok — diszpozícióval és homlokzati rajzzal — rögzített áron szerepelnek. Ezeket a hangszereket azonban a cég már jóval korábban is készítette. Az is megállapítható, hogy az ajánlott típusok diszpozícióit és

	<i>basszus</i>		<i>diszkant</i>
Montre	8	Montre	8
Bourdon	8	Flûte harm.	8
Prestant	4	Prestant	4
Trompette	8	Trompette	8
Appel Prestant			
Renvoi Prestant			

3. ábra. Vanves, St. Rémy, karorgona (1871, I/4).

	<i>Manual, C-f''</i>		<i>Pédalier, C-g°</i>
	(<i>basszus / diszkant: e'/f'</i>)		
Montre	8	függesztve	
Voix céleste	8		
Bourdon (basszus)	8	<i>Pédales de combinaison</i>	
Flûte harm. (diszkant)	8	Appel Trompette	
Prestant	4	Renvoi Trompette	
Octavin	2	Expression	
Trompette	8		
Hautbois (diszkant)	8		

4. ábra. Elbeuf, St. Etienne, karorgona (1882, egy manuál, 6 és fél regiszter).

homlokzatképzéseit egymással szabadon lehetett kombinálni. [...] Mindenképpen hangsúlyozandó, hogy Cavaille-Coll csak ritkán készített teljesen azonos hangszereket. Még a szabványosított orgonáknál is — a rendszer szabta kereteken belül — tekintetbe vehetett egyéni adottságokat, így ezen művek mindegyike végül is összetéveszthetetlen, saját vonásokkal rendelkezik.

„Orgues de Salon”

Az üzem első, szalonorgonának nevezett hangszere egy 1840-ben Indiába szállított egymanuálos, hatregiszteres mű lehetett, azonban valódi szalonorgonák, melyek a „Gründerzeit” vagyonos családjainak házimuzsikáját szolgálták, csak a harmadik köztársaság idejéből ismertek. Épp Párizsban vált divattá, hogy zenés esti összejövetelek elit közönsége számára ismert orgonistákat, hangszeres és énekes szólistákat kérjenek fel. Összesen mintegy 25 szalonorgona

készült Cavaillé vezetése alatt az üzemben.¹ Utóda, Mutin idejében — az egyház és az állam szétválasztása miatt — az értékesítés számai egész másként alakultak. Mivel az egyházi kereslet erősen visszaesett, Mutin a termelés nagy részét szalonorgonák készítésére állította át, sőt, egy rendkívül igényes külön katalógust is kiadott. Így 25 év alatt körülbelül 150, többnyire kétmanuálos, 8–18 regiszteres ilyen hangszert tudott eladni.

Charles Gounod is sajátjának mondhatott egy Cavaillé-Coll-szalonorgonát — ezenkívül a Saint-Cloud-templom orgonista tisztét is betöltötte, ahol ugyancsak egy Cavaillé-Coll-orgona állt (1877, II/16 [18]). E háziorgonát mindenekelőtt díszes szekrénye különbözteti meg egy karorgonától, mely így valóban beleillett a századforduló egyik párizsi szalonjába. Feltűnő továbbá, hogy mindkét manuál a kettéosztott redőnyszekrénybe került, ami nemcsak a háziorgona hangjának tompítására, hanem ezen „orkesztrális” eszköz jobb kihasználására is szolgált. (5. ábra) [...] A diszpozíció, a sípok mérete és az intonáció azonban alig különbözik a cég hasonló nagyságú templomi hangszereiétől, ezért a tulajdonos halálát követően néhány szalonorgona nagyobb változtatás nélkül kerülhetett templomi használatba. Meglepő példája ennek Albert Duprének, Marcel Dupré atyjának egykori háziorgonája (1896, II/10), mely csekély módosítással ma az óriási roueni katedrális karorgonájaként szolgál.

<i>I., Grand-Orgue (C–g''')</i>		<i>Pédale (C–f')</i>	
Bourdon	16	Soubasse (trsm.)	16
Principal	8	Basse (trsm.)	8
Bourdon	8	Trombone (trsm.)	8
Prestant	4		
Octavin	2		
 <i>II., Récit expressif (C–g''')</i>		 <i>Pédales de combinaison</i>	
Flûte harm.	8	Tirasse Grand-Orgue	
Viole de Gambe	8	Tirasse Récit	
Voix céleste	8	Copula	
Flûte oct.	4	Expression G. O.	
Trompette	8	Expression Récit	
Basson et Hautbois	8	Trémolo	

5. ábra. Charles Gounod egykori szalonorgonájának diszpozíciója (1879, II+P/11 [14]).

Külön kell megemlíteni a magánszemélyeknek szállított koncertorgonákat. 1865-ben Cavaillé egyszerre két ilyen hangszert is készített. Az egyik egy Maracci nevű fonodatulajdonosnak a svájci Cologny-ban álló vidéki házába került

¹ Részletesebben ld. még *Magyar Egyházzene* VI (1998/99) 117–119! (A szerk.)

(III/44),² a másik Lambertye márki gerbéviller-i kastélyának kápolnájába (III/37). Ide sorolandó még a brit zeneműkiadó, Hopwood orgonája (1875, III/45) és de l'Espée báró két nagy hangszere (1894, III/41, Párizs; 1898, IV/70, Biarritz).

Hangversenyorgonák

Nyilvános hangversenytermek hatalmas orgonákkal való felszerelésének szokása Nagy-Britanniából származik. Az ott régóta kedvelt, nagyszabású oratórium-előadások erős hangú orgonákat igényeltek, melyek egy nagyzenekar és több énekkar együttese mellett is megállták a helyüket. Cavallé-Coll ilyen hangszerekre a legtöbb megrendelést jellemző módon külföldről kapta. Már álltak az üzem koncertorgonái Sheffieldben, Amsterdamban és Manchesterben, mire 1878-ban végre a francia fővárosban is sor került az első jelentős templomon kívüli hangszer, a Trocadéro orgonájának felállítására. Néhány évvel később követte ezt a Brüsszeli Konzervatórium és Párizsban a Vakok Állami Intézete orgonája. Röviddel a mester halála előtt Mutin vezetésével láttak neki az Avenue du Maine-en a moszkvai Csajkovszkij Konzervatórium hangszerének (1900, III/50), melyet bizonyára még Cavallé-Coll tervezett.³ Sajnos, ma már ezen hangszer kivételével egyetlen koncertorgona sincs eredeti állapotban, s nem áll az eredeti helyén — akár magánhasználatra, akár koncertterem számára készült. [...]

Valamennyi hangversenyorgonára jellemző, hogy legalább két mű, a *Positif* és a *Récit* redőnybe került. A sheffieldi hangszer és de l'Espée báró igen hasonló biarritz-i orgonája (ma a párizsi Sacré-Coeur-bazilikában) három redőnyözhető manuálművel rendelkezett. (6. ábra) Mindkét hangszeren valamennyi művet barkerszerkezet működtette (sőt, Cavallé-Coll regisztertraktúrájukat is ellátta ezzel a pneumatikus berendezéssel), mely révén nagy volt technikai hasonlóságuk a Saint-Sulpice és a Notre-Dame orgonáival.

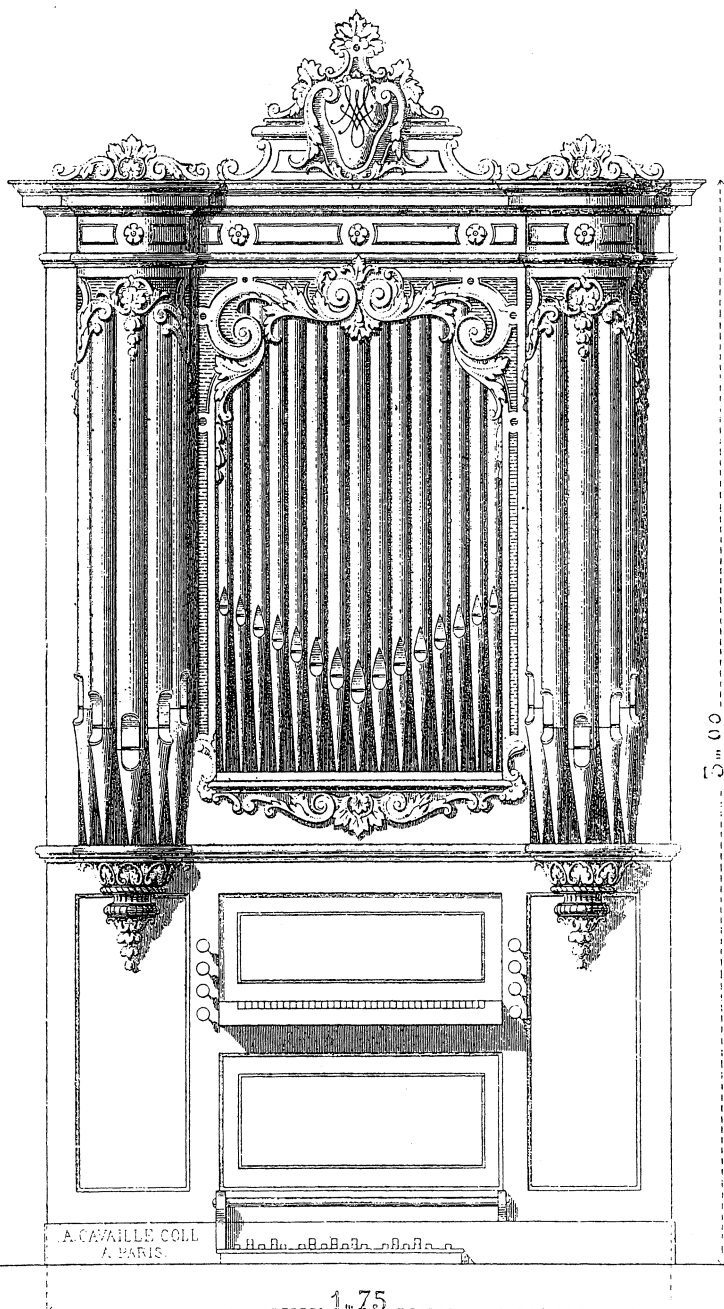
Egy koncertorgona diszpozíciója általánosságban nem különbözik egy hasonló nagyságú templomi hangszerétől. Benne csupán a szólisztikusan használható nyelvregiszterek fordulnak elő nagyobb számban. Ezen túlmenően, a sheffieldi és biarritz-i orgona három-három vízszintes trombitával ellátott szólóművének sincs megfelelője kultikus célra készült hangszereken. A Trocadéro és a manchesteri Town Hall orgonáiba is negyedik manuálként hasonló, egyházi instrumentumokban nem használatos szólóművek készültek. A megrendelők kívánságai miatt csupán de l'Espée báró és Lambertye márki hangszereinek diszpozíciói különböznek Cavallé szokásos hangképeitől. [...]

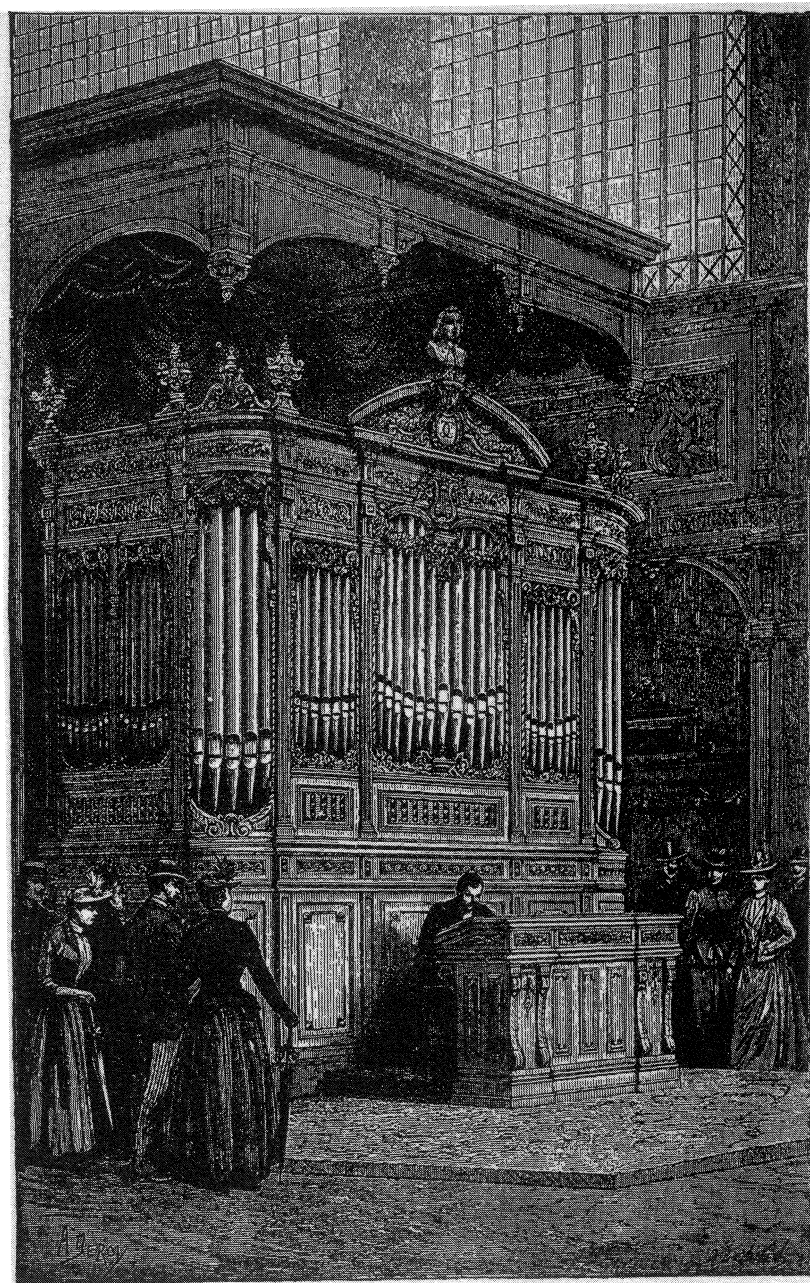
Fordította Enyedi Pál
(folytatjuk)

² Leírását ld. Angster József: *Angster. A pécsi orgonagyár és a család története*. Pécs 1993. 155., valamint Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Pécs. Budapest 1979. 135–136! (A szerk.)

³ Leírását ld. Hans Klotz — Gergely Ferenc: *Az orgonáról*. Budapest 1972. 221–222!

ORGUE N° 8 (6 JEUX, 8 REGISTRES)

GRAND ORGUE DE SALON A DOUBLE EXPRESSION
EXPOSÉ PAR M. A. CAVAILLÉ-COLL
Dans la Galerie Centrale